

DEMEANSSA BIRRA

Eanaš boares olbmot ožžot demeanssa, ja riska oažžut demeanssa lassána dađistaga go boarásmuvvá. Vaikko demeansa hárvve šaddá ovdal penšuvdnaagi, de sáhttet maiddá nuorat olbmot vuollil 65 jagi oažžut demeanssa. Demeansa lea mánggaid iešguđet dávddaid oktasašnamahus. Go lea demeansa, de leat nuppástuvvamat vuoigŋašiin. Vuoigŋašseallaid oktavuohhta billašuvvá ja vuoigŋašseallat jápmet. Demeansa dábaláččat ovdána veahážiid mielde mánggaid jagiid badjel. Leat stuorra erohusat olmos olmui man jođanit ja mo dávda ovdána.

Demeanssa vuosttaš dovdomearkkat**Muitu**

Demeanssa dábaléamos symptoma lea ahte muitu hedjona. Šaddá losit muitit dan mii dáhpáhuvai moatti tiimma dassái dahje moatti beaivvi áigi dassái. Olusat sáhttet almmatge muitit áššiid mat dáhpáhuvve máŋga jagi dassái.

Orienteren

Sáhtta leat váttis áddet áiggi ja diehtit gos olmmoš lea.

Giella

Demeansabuohccit eai álo oáččo ovdan dan maid háliidit dadjat. Olmmoš sáhtta rahčat áddet sániid ja dan maid earát dadjet.

Beaivválaš barggut

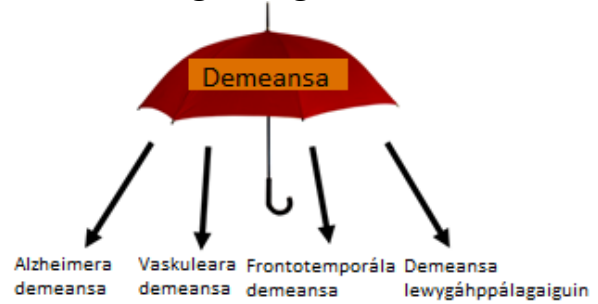
Demeansabuohcci ja oapmahaččat fuomášit ahte leat váddásat bargat beaivválaš bargguid nugo gieđahallat ruđa, bassaladdat ja málestit. Sáhttet čuožžilit váralaš dilálašvuodát, ovdamearkka dihtii go lea sáhka sihkarvuodas ruovttus ja biilavuodjimis.

Láhttenvuohki

Láhttenvuohki ja luondu sáhtta rievdat ja sáhttet čuožžilit váttes dilálašvuodát eahpekritihkalaš láhttema geažil.

Oktavuohhta ja ovtastallan

Rievdadusat sáhttet váikkuhit gulahallamii ja ovtastallamii. Demeansabuohcci perspektiiva ja áddejupmi rievdá dávdda áigge ja dat ovdána iešguđet láhkai iešguđet demeansadávddain.

Iešguđetlágan demeanssat

Alzheimerera demeansa lea dábaléamos demeansadávda, ja dat ovdána dávjjimusat njozet mánggaid jagiid badjel. Erenoamážit billašuvvet oasit mat leat dehálaččat muitui, árrat.

Vaskuleara demeanssa sivvan leat hehttehusat varrajohtimis vuoigŋamaččaide dávjjimusat varrabunci dahje vuoigŋašvardima geažil. Demeansasympptomat rievddadit das man stuorrát vaháгат leat ja gos vuoigŋamaččain dat leat.

Frontotemporála demeanssa sivvan leat vaháгат vuoigŋamaččaid ovdaosiin, ja daid dovdomearkkat leat rievdadusat láhttenvuogis ja luonddus. Muitu gal sáhtta leat oalle buorre. Dát lea dábaléamos demeansa olmuin geat leat vuollil 50 jagi.

Demeansa lewygáhppálagaiuin šaddá go vuoigŋašgarra ja čiekŋalat oasit vuoigŋamaččain vaháguvvet. Muitinváttisvuodaid lassin leat dánlágan demeanssa dovdomearkkat neahkameahtumiid oaidnin, gozuidvuohhta rievddada ja oadđindábit muosehuhttojuvvojit. Dasa lassin sáhttet čuožžilit rumašlaš symptomat nugo stiivvisvuohhta ja hilljánvuohhta.

Leat maiddá olu eará dilit mat sáhttet addit demeansalágan symptomaid, nu ahte vuđolaš guorahallan lea dehálaš ovdalgo doavttir bidjá pasientii demeansadiagnosa. Eai gávdno dálkasat mat sáhttet dálkkodit demeanssa, muhto gávdnojit dálkasat mat muhtumiidda sáhttet maŋidit symptomaovdáneami ja buoridit olbmo muhtun áigodahkii. Heivehuvvon biras, lihkadeapmi ja eará jierpmálaš doaimmat leat dehálaččat vai olmmoš sáhtta doaibmat buoremus lági mielde árgabeaivvis.

Doavttiriskadeapmi ja guorahallan

Lea dehálaš doavttiriskkademiin go balaha demeansa. Diagnosabidjan lea dehálaš danne go:

1. Olmmoš sáhtta gávdnat vejolaš eará sivaidda muittohuvvamii, nugo deprešuvdna, šattolmasat, infekšuvnnat ja dálkasiid liigeváikkohusat, maid sáhtta dálkkodit.
2. Muhtun demeansasyptomaid sáhtta dálkkodit, nugo hallusinašuvnnat, balu ja depressiiva symptomat.
3. Muhtun dálkasat sáhttet leat áigequovdilát geahpedit muhtun demeansasyptomaid dahje eastadit ođđa vuoiŋŋaščaskkástagaid.
4. Šaddá álkit addit rivttes dieđuid demeansabuhcciide ja sin oapmahaččaide.
5. Demeansabuohccit ja sin oapmahaččat besset vissásit diehtit jus balahit demeansa, ja dat sáhtta álkidahttit beaivválaš eallima plánema.
6. Šaddá álkit lagaš birrasii áddet dili, vai demeansabuohcci ja oapmahaččat sáhttet oazžut doarjaga bearrašis ja fierpmádagas ja heivehuvvon dearvvašvuoda- ja fuollabálvalusaid.

Dearvvašvuodadirektoráhta lea ráhkadan nášionála fágalaš njuolggadusaid demeansa birra. Doppe ávžžuhuvvo earret eará ahte giella berre ásahtit ortnegiid vai sihkkarastá demeansabuhcciid guorahallama ja čuovvoleami, ja vai oapmahaččaide fállujuvvo čuovvoleapmi. Váldonjuolggadussan ávžžuhuvvo ahte pasieantta fástadoavttir ovttaš gieldda eará dearvvašvuoda- ja fuollabálvalusa bargiiguin guorahallet jus pasieanttas balahit demeansa.

Fágalaš njuolggadusaid vuodul berre spesialistadearvvašvuodabálvalusa guorahallat olbmuid jus balahuvvo demeansa, maiddá go lea sáhka váttis/eahpedábalaš/earalágan áššiid nugo kognitiiva massin, nuorat olbmot vuollil 65 jagi. Dát gusto maiddá go olbmo giella, oahppodási ja/dahje kultuvra heađuštit guorahallama vuoddearvvašvuodabálvalusas.

Referánsat/Girjjálašvuodaevttohusat: Aldring og helse: Hva er demens? (2018), Demens – sykdommer, diagnostikk og behandling (2018), Tema-arkene *Rettigheter og tjenester og Vergemål – Legalfullmakt - Fremtidsfullmakt* **Nasjonalforeningen for folkehelsen:** *Fakta om demens (2016) og Har du demens?(2016)* **Helsedirektoratet:** *Nasjonal faglig retningslinje om demens (2017)*

Nasjonalt kompetansetjeneste for Aldring og helse lea ráhkadan fáddárkka Dearvvašvuodadirektoráhta gohččuma vuodul, ja dat lea oassi Demeansaplána 2020 oapmahašdoaibmabijuin. Čállán: Per Kristian Haugen, Kirsti Hotvedt, Reidun Ingebretsen. **Almmuhuvvon: 11.01.19**

Guorahallamis leat sihke fysalaš iskkadeamit, varraiskosat ja govvuaguorahallamat vuoiŋŋamaččain. Iskkadeamit sáhttet maiddá almmustahttit leat go eará sivat dáhpáhuvi rievdadusaide. Dasa lassin kártejuvvojit maiddá muitu ja giella psykologalaš iskosiiguin ja doaibmamii árgabeaivvis.

Čuovvoleapmi go lea ožžon diagnosa

Doaktáris dat lea váldoovddasvástáduš sihkkarastit guorahallama ja medišinnála čuovvoleami. Dasa lassin sáhtta giella organiseret oasi bálvalusain nugo fágaidrasttildeaddji joavkku/koordináhtora mii veahkeha doaktára guorahallat ja láhčá dili fállat čuovvoleami ruovttus maŋŋá go pasieanta lea ožžon demeansadiagnosa.

Gieldda dearvvašvuoda- ja fuollabálvalusat galget leat ollislaččat ja koordinerejuvvon.

Dearvvašvuoda- ja fuollabargit galget láhčit dili nu ahte demeansabuohcci individuála vuoiŋŋatvuodas, preferánsat ja dárbbut áimmahuššojuvvojit personguovdilastin fuola ja dálkkodeami/divššu bokte.

Go olmmoš oazžu demeansadiagnosa ja danne dárbbasa bálvalusaid gielddas, de lea dehálaš ahte sihke pasieanta ja oapmahaččat dovdet moanaid vuoiŋŋatvuodaid. Dađistaga go dávda ovdána, de demeansabuohccit dárbbasit eanet ahte eanet veahki áimmahuššat iežaset áššiid, nugo nannet ekonomii ja/dahje dahkat dehálaš mearrádusaid persovnnalaš dili hárrái.

Heivehuvvon dieđut

Olmos lea vuoiŋŋatvuodta oazžut dárbbaslaš dieđuid mat leat heivehuvvon pasieantta kultur- ja gielladuogášii vai pasieanta ádde dieđuid sisdoalu.

Sámegiella dearvvašvuodabargit dahje dulka sáhttet leat dárbbaslaš doaibmabijut ollašuttit dán vuoiŋŋatvuoda pasieanttaide geain lea sámi kultur- ja gielladuogáš. Sámelága § 3-5 addá vuoiŋŋatvuoda oazžut bálvalusa sámegillii, jus dan háliida, báikkálaš ja guovlulaš almmolaš dearvvašvuoda- ja sosiálaásahusain sámegiella hálddašanguovllus.